

बदलत्या काळातील महाविद्यालयीन ग्रंथपालांची भूमिका व अस्तित्व**मीनाक्षी बोंडगे**

ग्रंथपाल,

महाराष्ट्र महाविद्यालय निलंगा

ई-मेल : minakshilibrary@gmail.com

परिचय:

महाविद्यालयीन ग्रंथपाल हे शैक्षणिक वातावरणात, बदलत्या काळाशी जुळवून घेत विद्यार्थी, प्राध्यापक आणि संशोधक यांच्या गरजा विकसित करण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात. माहिती आणि ज्ञान स्रोतांचा विस्तार आणि रूपांतर होत राहिल्याने, ग्रंथपालांनी त्यांच्या वापरकर्त्यांना प्रभावीपणे सेवा देण्यासाठी नवीन तंत्रज्ञान, नाविन्यपूर्ण धोरणे आणि आंतरविद्याशाखीय दृष्टिकोण स्वीकारले पाहिजेत. या पेपरमध्ये बदलत्या काळानुसार महाविद्यालयीन ग्रंथपालांच्या विकसित होणाऱ्या भूमिका व अस्तित्वाचे परीक्षण केले आहे.

महाविद्यालयीन ग्रंथपालांची पारंपारिक भूमिका:

ऐतिहासिकदृष्ट्या, महाविद्यालयीन ग्रंथपाल पुस्तके, जर्नल्स आणि इतर संसाधनांचे भौतिक संग्रह व्यवस्थापित करण्यासाठी जबाबदार आहेत. त्यांच्याकडे लायब्ररीच्या होल्डिंग्सचे कॅटलॉग करणे, संगठित करणे आणि देखभाल करणे तसेच वापरकर्त्यांना सामग्री शोधण्यात आणि पुनर्प्राप्त करण्यात मदत करण्याचे काम देण्यात आले. ग्रंथपालांनी संदर्भ सेवा देखील प्रदान केली, विद्यार्थ्यांना आणि प्राध्यापक सदस्यांना त्यांच्या संशोधन चौकशीत मदत केली आणि त्यांना संबंधित माहिती मिळवण्यासाठी मार्गदर्शन केले.

बदलता काळ आणि बदलत्या जबाबदाऱ्या:

डिजिटल तंत्रज्ञान आणि इंटरनेटच्या आगमनाने, महाविद्यालयीन ग्रंथपालांना नवीन भूमिका आणि जबाबदाऱ्यांशी जुळवून घ्यावे लागले. वापरकर्त्यांच्या बदलत्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी त्यांनी तंत्रज्ञान स्वीकारले आहे आणि ते त्यांच्या सेवांमध्ये समाविष्ट केले आहे. येथे काही प्रमुख क्षेत्रे आहेत जिथे महाविद्यालयीन ग्रंथपालांची भूमिका विकसित झाली आहे:

प्रेरक उपक्रमास चालना देणे :

महाविद्यालयीन ग्रंथालयामध्ये विद्यार्थी आणि ग्रंथपाल यांचा जास्तीत जास्त संपर्क यायला हवा परंतु विद्यार्थी ग्रंथालयाकडे पाठ फिरवत असतात. त्यामुळे ग्रंथपालांना विद्यार्थ्यांच्या जवळ जाणं अपरिहार्य आहे. प्रेरक उपक्रमांच्या माध्यमातून जसं की ग्रंथ प्रदर्शन, व्याख्यान,

विविध स्पर्धा या माध्यमातून विद्यार्थी ग्रंथपालांच्या जवळ येतात व विद्यार्थी व ग्रंथालयाची सलग्गी वाढत असते. यातून विद्यार्थ्यांना ग्रंथालयातील व विविध क्षेत्रातल्या वेगवेगळ्या गोष्टींचे माहिती होत असते.

करिअर गायडन्स : विद्यार्थ्यांना आपल्या भविष्याची चिंता असते. पुढे काय करायचं ही भीती त्यांच्या मनामध्ये असते अशावेळी ग्रंथपाल यांनी विद्यार्थ्यांना विश्वास देऊन त्यांच्यामध्ये जी गुणवत्ता आहे त्या गुणवत्तेचा उपयोग कोणत्या क्षेत्रामध्ये होऊ शकतो याचा अचूक अंदाज बांधून जर विद्यार्थ्यांना करिअर बाबत गायडन्स केले तर विद्यार्थी ग्रंथपालांच्या अधिक जवळ येतात जिथे कुठे नोकरीची संधी प्राप्त होईल ती तात्काळ विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचवायला हवी.

वाचनाची आवड : विद्यार्थ्यांमध्ये वाचनाची आवड निर्माण करण्यासाठी प्रथमतः ग्रंथपाल यांना वाचनाची आवड असणे महत्त्वाचे आहे. त्यासाठी त्यांनी अनेक अवांतर वाचनीय पुस्तके वाचली पाहिजेत. जर पुस्तके वाचले नाहीत तर विद्यार्थ्यांच्या शंकेचे समाधान करता येणार नाही. त्यामुळे ग्रंथपालांनी विविध क्षेत्रातील पुस्तकांचा आढावा घेणे आणि त्याचं वाचन करणं सातत्याने गरजेचे आहे. जर ग्रंथपालांच्या मनामध्ये वाचनाची आवड असेल तरच विद्यार्थ्यांना तो वाचनाची आवड निर्माण करू शकतो

प्रभावी वक्तृत्व : ग्रंथपालांना वर्गावरच्या ताशीका मिळत नसल्यामुळे त्यांच्यामध्ये वक्तृत्वाचा अभाव सातत्याने दिसून येतो. त्यामुळे ग्रंथपालाजवळ ज्ञान आहे का नाही याची

शंका विद्यार्थ्यांना येत असते. आणि विद्यार्थी ग्रंथपालपासून दुरावत जात असतो. त्यामुळे ग्रंथपालांनी विविध विषयाचे ज्ञान संपादन करून प्रभावीपणे ते विद्यार्थ्यांसमोर मांडले पाहिजे. विद्यार्थ्यांच्या जर लक्षात आलं की ग्रंथपालाच्या जवळ प्रभावी वक्तृत्व आहे, तो आपला विषय व्यवस्थित समजून देत आहे आणि भविष्यात त्याचा आपल्याला फायदा होणार आहे असे विद्यार्थ्यांच्या लक्षात आल्यावर ते आपोआपच ग्रंथपालाकडे धाव घेतात. ज्या ग्रंथपालाकडे वक्तृत्व कौशल्य नसते अशा ग्रंथपालांना महाविद्यालयांमध्ये हे फारसे महत्त्व प्राप्त होत नाही. त्यामुळे ग्रंथपालांनी वक्तृत्व कौशल्य आपल्या अंगी बानावे यासाठी सातत्याने प्रयत्न केले पाहिजेत ही काळाची गरज आहे.

मूल्यशिक्षण: महाविद्यालयीन शिक्षणामध्ये मूल्य शिक्षणाचा अभावच दिसून येतो, या वाढत्या वयामध्ये शिक्षणाला जर मूल्य शिक्षणाची जोड असेल तर विद्यार्थी संस्कारशील बनतील. यासाठी ग्रंथपालांनी पुढाकार घ्यावा. विद्यार्थ्यांमध्ये मूल्य जोपासण्यासाठी सातत्याने धडपड केली पाहिजे. थोर राष्ट्रीय पुरस्कार महामानव यांची चरित्रे ग्रंथालयात ठेवून ती विद्यार्थ्यांना वाचण्यासाठी प्रोत्साहित केले पाहिजे.

सोशल मीडिया : ग्रंथपालांनी सोशल मीडियावर ऍक्टिव्ह राहिले पाहिजे सध्याची तरुण पिढी ही सोशल मीडियाचा जास्तीत जास्त वापर करीत आहे. ग्रंथपालांनीही सोशल मीडियाचा वापर केला तर ते विद्यार्थ्यांच्या अधिक जवळ जाऊ शकतात.

प्रभावी नेतृत्व : ग्रंथपालजवळ जर प्रभावी नेतृत्व नसेल तर तो आपल्या टीमला विद्यार्थ्यांना सेवा देण्याबाबत प्रोत्साहित करू शकणार नाही व इतर सहकारी ग्रंथपालाच्या प्रतिष्ठेवर प्रश्नचिन्ह निर्माण करू शकतात. ग्रंथालय कर्मचाऱ्यांच्या मध्ये जर एकी नसेल तर ते ग्रंथालयात असणारे विविध संसाधनाचा विद्यार्थ्यांपर्यंत जास्तीत जास्त वापर करू शकणार नाहीत. यासाठी अनेक वेळा ग्रंथालय कर्मचाऱ्यांच्या बैठका घेऊन त्यांच्यामध्ये विद्यार्थ्यांप्रती आपली जबाबदारीची जाणीव करून दिली पाहिजे. विविध विषयावर कर्मचाऱ्यांना ग्रंथपालांनी प्रशिक्षण देणं अपेक्षित आहे.

सहृदयता : ग्रंथपालाच्या जवळ शिस्त असायला हवी त्याचबरोबर उदारमतवादी धोरणही असायला हवे. एखाद्या विद्यार्थ्यांकडून चूक झाली असेल तर कडक शासन दिलेच पाहिजे परंतु ती परिस्थिती लक्षात घेऊन विद्यार्थ्यांना माप

देखील करता आले पाहिजे. ग्रंथपालांना विद्यार्थ्यांचे मानसशास्त्र जाणता आलं पाहिजे. सुडाची भावना ग्रंथपालांच्या मनामध्ये नसावी त्याचं मन निर्मळ असावे.

माहिती साक्षरता सूचना:डिजिटल युगात, महाविद्यालयीन ग्रंथपालांची भूमिका माहिती साक्षरतेच्या सूचना देण्याकडे वळली आहे. कार्यशाळा, अभ्यासक्रम आणि ऑनलाइन संसाधने विकसित करण्यासाठी आणि वितरीत करण्यासाठी ग्रंथपाल शिक्षकांशी सहयोग करतात जे विद्यार्थ्यांना गंभीर विचार, संशोधन आणि माहिती मूल्यमापन कौशल्ये विकसित करण्यात मदत करतात. ते विद्यार्थ्यांना डेटाबेस कसे नेव्हिगेट करायचे, विद्वत्तापूर्ण संसाधने कशी मिळवायची आणि नैतिकतेने माहिती कशी वापरायची हे शिकवतात, त्यांना आजीवन शिकणारे बनण्यासाठी सक्षम बनवतात.

संकलन विकास आणि व्यवस्थापन:विद्यार्थी आणि शिक्षकांच्या बदलत्या गरजा पूर्ण करणार्या संग्रहांचे क्युरेटिंग आणि व्यवस्थापन करण्यासाठी ग्रंथपाल जबाबदार असतात. पारंपारिक मुद्रित संग्रह अत्यावश्यक असताना, ग्रंथपाल डिजिटल संसाधने, ई-पुस्तके, ऑनलाइन जर्नल्स आणि मल्टीमीडिया साहित्य मिळवणे आणि व्यवस्थापित करणे यावर देखील लक्ष केंद्रित करतात. ते संसाधनांची प्रासंगिकता आणि गुणवत्तेचे मूल्यांकन करतात, हे सुनिश्चित करतात की संकलन आधुनिक शिक्षणाचे अंतःविषय स्वरूप प्रतिबिंबित करते.

संशोधन समर्थन:महाविद्यालयीन समुदायातील संशोधन उपक्रमांना पाठिंबा देण्यासाठी ग्रंथपाल महत्त्वाची भूमिका बजावतात. ते संबंधित संसाधने ओळखण्यात, डेटाबेसमध्ये प्रवेश करण्यासाठी, साहित्य पुनरावलोकने आयोजित करण्यात आणि उद्धरणे व्यवस्थापित करण्यात प्राध्यापक आणि विद्यार्थ्यांना मदत करतात. ग्रंथपाल कॉपीराइट समस्या, डेटा व्यवस्थापन आणि संशोधन प्रभाव मेट्रिक्सवर मार्गदर्शन देखील करतात. ते पद्धतशीर पुनरावलोकने, डेटा व्हिज्युअलायझेशन आणि अभ्यासपूर्ण प्रकाशनावर संशोधकांसोबत सहयोग करतात.

वापरकर्ता प्रतिबद्धता आणि पोहोच:ग्रंथपाल विद्यार्थी, प्राध्यापक आणि विस्तीर्ण महाविद्यालयीन समुदायाशी आउटरीच क्रियाकलापांद्वारे सक्रियपणे व्यस्त असतात. ते ग्रंथालय संसाधने आणि सेवांबद्दल जागरूकता वाढवण्यासाठी कार्यशाळा, अभिमुखता आणि माहिती

साक्षरता सत्रांचे आयोजन करतात. ग्रंथपाल हे शैक्षणिक विभागांशी संपर्क साधणे, प्राध्यापकांच्या बैठकींना उपस्थित राहणे, अभ्यासक्रम विकासामध्ये सहभागी होणे आणि सानुकूलित लायब्ररी समर्थन प्रदान करणे म्हणून काम करतात.

समुदायाची भावना तयार करणे: लायब्ररी सहयोगी शिक्षणाच्या ठिकाणी बदलत आहेत. ग्रंथपाल असे वातावरण तयार करतात आणि राखतात जे समूह अभ्यास, संघकार्य आणि परस्परसंवादाला प्रोत्साहन देतात, विद्यार्थ्यांमध्ये समुदायाची भावना वाढवतात.

जतन करणे आणि संग्रहित करणे: डिजिटल सामग्री प्रबळ झाल्यामुळे, दीर्घकालीन प्रवेश आणि टिकाव सुनिश्चित करण्यासाठी ग्रंथपाल इलेक्ट्रॉनिक संसाधनांचे जतन आणि संग्रहण करण्यात गुंतलेले आहेत.

मुक्त प्रवेशाचे समर्थन करणे: ग्रंथपाल सक्रियपणे मुक्त प्रवेश उपक्रमांना प्रोत्साहन देतात आणि विद्वत्तापूर्ण संशोधनासाठी विनामूल्य प्रवेशासाठी विकली करतात, ज्यामुळे शैक्षणिक समुदाय आणि व्यापक लोक दोघांनाही फायदा होतो.

विविधतेला आणि सर्वसमावेशकतेला सहाय्यक: ग्रंथालयातील संग्रह आणि सेवा विविध दृष्टीकोन आणि संस्कृतींचे प्रतिनिधित्व करतात याची खात्री करण्यासाठी ग्रंथपाल काम करतात. ते सर्व विद्यार्थी आणि शिक्षकांच्या गरजा सर्वसमावेशकता आणि संवेदनशीलतेला सक्रियपणे प्रोत्साहन देतात.

वैयक्तिक सहाय्य प्रदान करणे: वाढत्या डिजिटायझेशन असूनही, ग्रंथपाल वैयक्तिकृत सहाय्य प्रदान करणे सुरू ठेवतात. ते एकाहून एक सल्लामसलत करण्यासाठी उपलब्ध आहेत, विद्यार्थ्यांना आणि शिक्षकांना त्यांच्या अद्वितीय माहितीच्या गरजा पूर्ण करण्यास मदत करतात.

डिजिटल रिसोर्स मॅनेजमेंट: कॉलेज ग्रंथपाल आता ई-पुस्तके, ऑनलाइन जर्नल्स, डेटाबेस आणि मल्टीमीडिया सामग्रीसह डिजिटल संसाधनांची विस्तृत श्रेणी व्यवस्थापित करतात. ते ही संसाधने निवडतात, मिळवतात आणि त्यात प्रवेश देतात, याची खात्री करून विद्यार्थी आणि प्राध्यापक सदस्य त्यांचा संशोधन आणि शिक्षणाच्या हेतूसाठी त्यांचा सहज आणि प्रभावीपणे वापर करू शकतात.

सदस्यांसह सक्रियपणे सहयोग करतात. ते माहिती साक्षरता कौशल्ये अभ्यासक्रमात अंतर्भूत करण्यासाठी, संशोधन असाइनमेंट डिझाइन करण्यासाठी आणि लायब्ररी संसाधनांच्या प्रभावी वापराला प्रोत्साहन देण्यासाठी शिक्षकांसोबत काम करतात. ग्रंथालय सेवांबद्दल जागरूकता निर्माण करण्यासाठी, कार्यक्रम आयोजित करण्यासाठी आणि महाविद्यालयात समुदायाची भावना वाढवण्यासाठी ग्रंथपाल आउटरीच क्रियाकलापांमध्ये देखील व्यस्त असतात.

निष्कर्ष:

बदलत्या काळानुसार महाविद्यालयीन ग्रंथपालांची भूमिका लक्षणीयरीत्या विस्तारली आणि बदलली आहे. ते तंत्रज्ञान-जाणकार व्यावसायिक बनले आहेत, सक्रियपणे डिजिटल संसाधने आत्मसात करतात आणि विकसित होत असलेल्या शैक्षणिक पद्धतींशी जुळवून घेत आहेत. महाविद्यालयीन ग्रंथपाल आता माहिती विशेषज्ञ, शिक्षक, संशोधन भागीदार आणि तंत्रज्ञान वकील म्हणून काम करतात. आधुनिक शैक्षणिक लँडस्केपमध्ये ज्ञानाचा प्रवेश सुलभ करण्यासाठी आणि विद्यार्थी आणि प्राध्यापक सदस्यांच्या संशोधन आणि शिकण्याच्या प्रयत्नांना पाठिंबा देण्यासाठी शैक्षणिक समुदायासाठी त्यांचे योगदान अपरिहार्य आहे.

शेवटी, बदलत्या काळात महाविद्यालयीन ग्रंथपालांची भूमिका भौतिक संसाधनांच्या पारंपारिक काळजीवाहकांपासून माहिती प्रवेश आणि शिक्षणाच्या गतिमान सुविधेपर्यंत विकसित झाली आहे. विस्तीर्ण माहितीच्या लँडस्केपवर नेव्हिगेट करण्यासाठी आणि त्यांच्या शैक्षणिक कार्यात यशस्वी होण्यासाठी आवश्यक असलेल्या कौशल्यांसह विद्यार्थी आणि शिक्षकांना सुसज्ज करण्यात ते महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात.

संदर्भ ग्रंथ :

१. नरगुंदे रेवती (2008), ग्रंथालय आणि सामाजिक विकास, कोल्हापूर.
२. नेमाडे, भालचंद्र. वाचन हा माणसाचा महत्वाचा अवयव. 'अनुभव'. फेब्रुवारी 2017
३. बाहेती, एस. आर. 'महाविद्यालयीन ग्रंथालयामध्ये माहिती साक्षरता कार्यक्रम' 'ज्ञानगंगोत्री'. सप्टे-ऑक्टो-नोव्हें (2006)

- ४.बाहेती, एस. आर. 'महाविद्यालयीन ग्रंथालयामध्ये माहिती साक्षरता कार्यक्रम' 'ज्ञानगंगोत्री'. सप्टे-ऑक्टो-नोव्हें(2006)
- ५.पवार, एस. पी., बडकत्ते, सविता, पवार, आर. जी., जाधव, सुनंदा आणि कुलकर्णी, एम. व्ही. ग्रंथालय व माहितीशास्त्र. सु.३री आ. कोल्हापूर: फडके प्रकाशन, सप्टेंबर 2009.

